

УДК 316.3+37.013.2:159.98
DOI: 10.24144/2524-0609.2022.50.238-241

Рибалка Валентин Васильович

доктор психологічних наук, професор

провідний науковий співробітник Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, головний науковий співробітник Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи НАПН України, м.Київ, Україна
valentyn.rybalka@gmail.com
<http://orcid.org/0000-0002-8279-7468>

ПРИНЦИПИ, ПРОЦЕДУРИ ТА ПРАКТИКИ ДЕМОКРАТІЇ ЯК ДЖЕРЕЛО РОЗРОБКИ ТЕХНОЛОГІЙ І МЕТОДІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПСИХОЛОГІВ І ПЕДАГОГІВ

Анотація. Актуальність статті полягає в необхідності кращого усвідомлення ролі демократії у соціально-психологічному прогресі держави. Мета статті передбачає обґрунтування положення про інноваційну природу демократії, про важливість практичного втілення у професійну діяльність педагогічних працівників її принципів та процедур. Показано, що ряд державних практик, здійснених ще за часів Античності та у Середньовіччі (у формі народного віча), а сьогодні звершених у таких країнах, як Швейцарія, США, Німеччина, мали успіх саме через дотримання основних принципів і процедур народовладдя. Стверджується думка, що такі створені у цих країнах технології, як «мозковий штурм», соціальне партнерство на підприємствах, деліберация, дебати, соціально-психологічний тренінг – є демократичними за свою сутність. На основі теоретичного аналізу та психолого-педагогічного моделювання автором створені такі технології, як алгоритм розробки проєктів освітянськими осередками громадянського суспільства, психолого-педагогічні експедиції з побудови осередків громадянського суспільства, самонавчання демократії для юної та дорослої особистості, дистанційна школа демократії та громадянського суспільства, колективне клієнто-концентроване психологічне консультування постраждалих під час військових дій тощо.

Ключові слова: демократія, технології, професійна діяльність, психологи, педагоги.

Вступ. Демократія як політичний та суспільний устрій історично визначила найкращі умови для розвитку цивілізації, про що свідчить високий рівень культури й економіки демократичних країн, які утворюють так званий «золотий мільярд» світу. Наприклад, Швейцарія, США, Німеччина, країни Скандинавії вражають своїм науковим, технічним, культурним рівнем розвитку. Це свідчить про те, що у природі демократичного устрою цих країн міститься сутнісний творчий потенціал, який закономірно виникає в надрах даного устрою і виступає своєрідним джерелом розвитку наукових знань і технологій та ефективно актуалізується в особливим чином організованих людських утвореннях. А це забезпечує цивілізаційний успіх демократично розвинутих народів як авангарду цивілізації. Є актуальним шукати ці сутнісні сили у принципах, процедурах демократії, в самій демократичній практиці соціального життя народів. Саме вони забезпечують продуктивну детермінацію, організацію поведінки й діяльності суспільних утворень, асоціацій робітників і окремих особистостей. Це особливо стосується демократичної організації науки, освіти і сфери виробництва.

Мета статті передбачає обґрунтування положення про інноваційну природу демократії, про важливість практичного втілення у професійну діяльність педагогічних працівників її принципів та процедур. Наведено їх відповідний перелік. У зв'язку з цим, завдання статті полягає у кращому усвідомленні ролі принципів, процедур і практик демократії в ефективному функціонуванні суспільства й особистості, у порівнянні з авторитарним та ліберальним устроєм. Для з'ясування поставленої мети використано різні **методи наукового дослідження:** аналіз наукової літератури і документальних джерел; теоретичне узагальнення, систематизація досліджень.

Виклад основного матеріалу. Так, основними принципами демократії, що забезпечують функціонування сучасного цивілізованого громадянського суспільства, згідно з існуючими даними [1, с.49-63, 157; 2, с.31-33], виступають: а) принцип народовлад-

дя, з якого випливає принцип громадянського самоврядування; б) принцип верховенства права, правового закону, існування закону для людини, а не людини для закону, що конституційно гарантує право на захист особистості від свавілля політичної влади; в) принцип пріоритету прав, свобод і обов'язків людини та громадянина, взаємозв'язку свободи і відповідальності, прав і обов'язків, принцип свободи і рівності громадян у своїй гідності; г) принцип виборності органів державної влади і громадянського суспільства шляхом голосування; д) принцип підпорядкування меншості більшості після голосування і водночас врахування після голосування думки меншості більшості; е) принцип плюралізму (від лат. pluralis – множинний), тобто можливість існування різних думок, ідеологій, партій, організацій тощо, за яким суспільно-політичне життя має складатися з діяльності численних взаємозалежних і водночас автономних соціальних та політичних груп, ідей та програми яких вільно змагаються між собою; принцип плюралізму гарантує свободу думки, совісті та віросповідання, громадсько-політичних об'єднань та ініціатив; є) принцип толерантності та виваженості в ході обговорення різних точок зору і думок; ж) принцип поділу влади в демократичній країні, тобто відокремлення виконавчої влади від законодавчої та судової, а також існування системи «стримувань та противаг»; з) принцип представництва, за якого у сучасних державах вирізняються форми опосередкованої непрямої та безпосередньої прямої демократії, одним із проявів якої вважається громадянське суспільство та референдум; к) принцип гласності та врахування громадської думки, що передбачає відкритість держави та державних діячів для критики з боку суспільства; доступність інформації, що має суспільне значення; розвинути та налагоджену систему засобів масової інформації, перш за все незалежних, тобто вільних від державно-політичної цензури; проте гласність не може бути всеохоплюючою – її межі визначаються морально-правовим рівнем суспільства та стосуються сфери державних таємниць, які повинні бути чітко зафіксо-

вані законом; з цим пов'язана згадувана вище свобода слова, яка можлива лише за умови відповідальності за це слово; л) принцип дотримання особистої честі та гідності людей, приниження яких повинно каратися законом; недопущення порушення загальноприйнятих норм моралі та відносин між людьми, зокрема таких порушень цих норм, як порнографія, насильство, заклики до національної, релігійної та соціальної ворожнечі тощо.

Втілення демократичних принципів у суспільне життя забезпечується відповідними *демократичними процедурами*, які безпосередньо визначають технологію створення демократичного громадянського суспільства. Йдеться, зокрема про такі процедури, як: 1. Створення демократичної структури суспільства і органів самоврядування шляхом виборів. 2. Організація зборів та визначення його органів і порядку роботи. 3. Дотримання правил представницької (опосередкованої) і прямої (безпосередньої) демократії. 4. Делегування повноважень, що реалізується на основі вільних та імперативних мандатів. 5. Вибори політичних лідерів і керівників громад певним електоратом (від лат. *elector* – виборець), тобто загальною або частковою сукупністю виборців. 6. Обговорення та прийняття рішень шляхом голосування на зборах відповідно до їх виду – звичайне зібрання, конференція, з'їзд; проведення систематичного громадського обговорення актуальних проблем державного і суспільного життя і розробка проектів його покращення. 7. Затвердження результатів демократичного обговорення суспільних рішень голосуванням, референдумом; рішення приймаються простою або кваліфікованою більшістю, консенсусом в ході відкритого або таємного голосування на зібраннях громадян; загальнонародне голосування з приводу будь-якого важливого питання держави і суспільства відбувається шляхом референдуму. 8. Опонування та змагальність в ході відкритого обговорення кандидатур на виборах або питань, поставлених на голосування чи референдум. 9. Вивчення громадської думки, наприклад, в ході соціологічних досліджень. 10. Звітність обраною керівництвом перед членами громади. 11. Опортестування, блокування, відзив рішень. 12. Гласність усіх сторін державної і суспільної діяльності. 13. Критика і самокритика в її конструктивній формі. 14. Здійснення контролю і самоконтролю діяльності державних службовців і членів громадянського суспільства. 15. Накладання відповідальності за виконання рішень суспільства і влади тощо [2, с.31-33].

Слід зауважити, що в науковій літературі існує певна редакційна неоднозначність у формулюванні та розумінні принципів і процедур демократії, тому наведені в статті дані піддаються деякому узагальненню, що не змінює їх сутності.

Вражаючою є сама практика демократії, яка, починаючи з народних зібрань у полісах Стародавньої Греції та Риму, народного віча в містах Київської Русі, і закінчуючи партійною, парламентською демократією сучасної Великої Британії і США, забезпечують раціональний і справедливий характер прийняття народних рішень та їх втілення у різні сфери життя суспільства. Це і забезпечує досягнення успіхів в економіці, науці, техніці, освіті. Говорячи про останню, відмітимо лідерські демократичні позиції американської освіти на прикладі передусім видатного філософа і педагога Джона Д'юї, який у 1916 році видав книгу «Демократія і освіта» [3]. В ній була сформульована перспективна думка про те, що продуктивною особливістю демократії в освіті виступає проєкт. Саме через це у Дж. Д'юї з'явилися численні послідовники в світовій педагогіці, одними з яких

виявилися, приміром, А.С.Макаренко і Г.І.Ващенко. Відмітимо, що великий американський педагог-демократ 1928 року був запрошений в СРСР радником саме з питань впровадження методу проєкту в освіту. Проте його поради вплинули в цілому на народне господарство, що виявилось у розробці п'ятирічних планів розвитку економіки тогочасної країни.

В американській і європейській освіті у Д.Д'юї були численні послідовники, серед яких слід назвати У.Гласера. Останній запровадив у навчально-виховний процес американських шкіл так званий метод учнівських зборів та обговорень актуальних питань, що принципово змінило мотивацію навчання учнів і призвело до появи «шкіл без невдач» [2, с.118-119].

Саме під впливом демократизованої ще на початку американської цивілізації освіти, в США, а пізніше в Європі з'являються відповідні методи вироблення творчих рішень у науці та промисловості. Назвемо лише «мозковий штурм», соціальне партнерство (хауторнський експеримент), гуртки якості; групи зустрічей, соціально-психологічний тренінг, демократично організовані консультативні технології тощо [4, с.118, 196-215, 216-219]. В соціальній та політичній практиці з'являються демократично організовані форми громадського обговорення проблем і прийняття рішень – диспути, дебати, деліберация, референдуми тощо.

Так, в Швейцарії впродовж більш ніж століття щорічно відбувається 200-300 референдумів на трьох рівнях державного устрою – кантональному, муніципальному та національному. Ініціативно висувуються та обговорюються громадянами проблеми та ідеї (в Конституції Швейцарії існує спеціальна стаття про народні ініціативи), по ним на зборах приймаються шляхом голосування відповідні рішення, які оформляються у вигляді проєктів і передаються у парламент країни. Близько 75% усіх прийнятих на референдумах проєктів приймаються парламентом для реалізації державними інститутами. Тобто таким чином ефективно діє загальнодержавна народна технологія швейцарського громадянського суспільства як інституту прямої демократії, що визначило сучасний добробут громадян Швейцарії, яка вже півтори століття не знає війн, соціальних конфліктів, страйків тощо [5, с.249-255].

Підкреслимо, що саме у демократично розвинутих країнах, зокрема у США, з'являються технології і методи творчості, структура і динаміка яких фактично будується на принципах і процедурах демократії. Мова йде передусім про такий всесвітньо відомий метод творчості, як «Мозковий штурм» А.Ф.Осборна, (1937 р.), здійснення якого передбачає зібрання спеціалістів і експертів, вільне обговорення ними проблем, плюралістичне висування на першій стадії роботи творчих ідей без будь-якої критики, потім їх критичне обговорення експертами на другій стадії і прийняття ефективних рішень. Цікаво, що внаслідок подальшого опосередкування, соціалізації, ідентифікації та інтеріоризації, з базової масової, колективної форми цього методу були поступово вироблені такі його види, як усна та письмова, пряма і зворотня «мозкова атака», «колективна записна книжка», індивідуальна «мозкова атака», «монолог винахідника», «нарада піратів», діалог Дон-Кіхота і Санчо-Панси тощо [4, с.195-204].

Узагальнюючи дані щодо діяльності громадянського суспільства у демократично розвинутих країнах світу, зокрема у тій же Швейцарії, США, враховуючи власний досвід роботи у цьому напрямку, нами була розроблена загальна технологічна схема діяльності освітянського осередку громадянського

суспільства. На основі цієї схеми був сформований спеціальний алгоритм проведення засідань освітянських осередків громадянського суспільства, який був апробований впродовж 2018-2019 років у закладах освіти та територіальних громадах. Він складається з п'яти етапів або циклів [2; 4; 5]: 1. Збір членів громади, самоорганізація та правова підготовка осередку громадянського суспільства. 2. Висування членами осередку нагальних ініціатив, проблем, обговорення пропозицій, ресурсів щодо їх розв'язання та затвердження їх пріоритетності шляхом голосування. 3. Формування осередком громадянського суспільства проєктів вирішення пріоритетних проблем та їх прийняття голосуванням, референдумом як необхідних та обов'язкових для виконання. 4. Мобілізація суспільних, державних, кадрових, фінансових ресурсів на виконання прийнятих проєктів, контроль та відповідальність виконавців. 5. Втілення результатів виконання проєктів у життя, забезпечення досконалості, наступності та неперервності роботи осередку громадянського суспільства.

Цей алгоритм і побудована на його основі технологія можуть діяти як у розгорнутому, так і згорнутому вигляді, в освітянському та інших осередках громадянського суспільства різних територіальних громад.

Даний алгоритм технологічно відпрацьовувався нами в ході спеціальних психопедагогічних експедицій, самостійно або спільно з професорами А.П.Самодрином і В.Ф.Моргуном впродовж 2018 і 2019 років в низці закладів освіти Волинської, Полтавської, Харківської та Дніпропетровської областей [5]. В ході експедицій такі тренінги поєднувалися з відповідними науково-методичними семінарами, консультаціями тощо. Завдяки цьому, вказаний алгоритм діяльності осередку громадянського суспільства поступово адаптувався до умов різних закладів освіти – загальноосвітніх шкіл, педагогічних коледжів, технікумів тощо.

Важливою технологічною формою втілення принципів і процедур демократії у закладах освіти є розроблена нами Дистанційна школа демократії і громадянського суспільства для психологів і педагогів. Розробляється також технологія психологічного супроводу різних категорій цивільного населення, постраждалого під час військових дій.

Нами створені й інші демократично детерміновані технології професійної діяльності психологів, зокрема так зване колективне клієнто-концентроване психологічне консультування групою консультантів постраждалих під час військових дій, при вирішенні їх гострих проблем. Ця технологія виникла в процесі проведення методологічних і психоконсультативних семінарів у форматі ZOOM по визначенню ефективних шляхів надання допомоги передусім самим психологам і педагогам, які потрапили в зону бойових дій, пережили стресові ситуації внаслідок повітряної тривоги, артилерійських і ракетних обстрілів, евакуації, поранення і втрати близьких людей тощо.

Така форма концентрованої психоконсультативної допомоги здійснюється за схемою «тренінгу навпаки», коли в центрі консультативного процесу, здійснюваного декількома консультантами, знаходиться потерпілий з гострою проблемою військового походження, а психотерапію здійснюють по

черзі консультанти як експерти з вирішення різних проблем. Така форма стає ефективною та оперативною, оскільки в ній розвиваються та соціоактуалізуються, при вирішенні малознайомих гострих проблем, компетенції певного кола спеціалістів, колективний консультативний саногенний потенціал. Можна стверджувати, що при своїй подальшій розробці даний метод буде сприяти ефективному прояву потенціалу соціально-психологічної та індивідуально-психологічної консультативної демократії.

Перспективи розробки демократично орієнтованих технологій роботи психологів і педагогів ми пов'язуємо передусім з інноваційним втіленням принципів психології – детермінізму, відображення, єдності свідомості та діяльності, розвитку психіки, системно-структурного принципу, а також – законів Л.С.Виготського щодо розвитку вищих психологічних функцій. Останні начебто спеціально призначені для розробки демократично орієнтованих саногенних технологій. Відмітимо, що сам Л.С.Виготський розробляв їх в межах культурно-історичної парадигми також і в умовах власної пато психологічної практики. Мова йде про закони опосередкування-ропосередкування (що передбачає різні їх рівні, форми, види і техніки), соціогенезу-індивідогенезу, інтеріоризації-екстеріоризації, ідентифікації-деідентифікації, закон розвитку вищих психічних функцій у дитини або хворого дорослого через зони найближчого та найвіддаленішого розвитку під керівництвом педагога, психолога [6, с.77-79] тощо. Ці закони вказують методологічні шляхи інноваційного опрацювання принципів, процедур, практик демократії на шляху формування операцій, прийомів, технологій роботи психологів і педагогів з різними категоріями населення – дітьми, людьми молодого, зрілого та похилого віку, в ході психолого-педагогічного та геронтопсихологічного супроводу. Звичайно, що при цьому слід враховувати ряд конкретних обставин, зокрема й те, що в сучасній складній пандемічній та військовій ситуації діють переважно дистанційні інформаційні технології професійної діяльності психологів і педагогів. При цьому спочатку відпрацьовуються розгорнуті зовнішні соціально-психологічні форми роботи, а пізніше здійснюється їх психологічна формалізація, алгоритмізація, внутрішньо спрямована інтеріоризація, індивідуальна самоактуалізація тощо. Прикладом такої роботи є розпочате нами дослідження мультиперсонального діалогу в умовах збільшення, в ході опрацювання дистанційних форм діяльності, ступеня глобалізації взаємодії і кількості втягваних у діалог суб'єктів професійного спілкування, навчання та праці.

Висновки. Отже, можна підсумувати, що поширення демократії у світі створює більш креативні умови для розвитку і функціонування сучасної цивілізації, країн, суспільств та особистостей. Принципи, процедури та практики демократії формують особливу суспільну атмосферу, що детермінує появу креативних технологій і методів роботи спеціалістів, в тому числі психологів і педагогів. Цей процес цивілізаційної демократичної творчості має бути краще усвідомлений психологами і педагогами і цілеспрямовано вести до розробки ще більш ефективних форм їх професійного навчання і продуктивної діяльності.

Список використаної літератури

1. Основи громадянського суспільства: Словник: Для студ. вищ. навч. закл. / Н.Г.Джинчарадзе, М.А.Ожеван, А.В.Толстоухов та ін. Київ: Знання України, 2006. 232 с.
2. Рибалка В.В. Самовчитель демократії для юної та дорослої особистості: метод. посіб. Київ: Талком, 2019. 208 с.
3. Д'юї Дж. Демократія і освіта. Львів: Літопис, 2003. 294 с.
4. Рибалка В.В. Соціально-педагогічне і психологічне забезпечення розвитку дієвого громадянського суспільства і

особистості громадянина: посібник. Київ: ТАЛКОМ, 2018. 226 с.

5. Рыбалка В.В., Самодрин А.П., Моргун В.Ф. Психопедагогічні експедиції шляхами демократизації життя особистості, освіти та громадянського суспільства / за ред. В.В.Рыбалки. Київ: ТАЛКОМ, 2019. 280 с.
6. Рыбалка В.В. Теорії особистості у вітчизняній психології та педагогіці: Навчальний посібник. Одеса: Букаєв Вадим Вікторович, 2009. 575 с.

References

1. Dzhyncharadze, N.H., Ozhevan, M.A., & Tolstoukhov, A.V. (2006). *Osnovy hromadianskoho suspilstva: Slovnyk* [Fundamentals of civil society: Dictionary]. Znannia Ukrainy. [in Ukrainian]
2. Rybalka, V.V. (2019) *Samovchytel demokratiï dlia yunoi ta dorosloi osobystosti* [Self-teacher of democracy for young and adult: a method. Way]. Talkom. [in Ukrainian]
3. Diui Dzh, (2003). *Demokratiia i osvita* [Democracy and education]. Litopys. [in Ukrainian]
4. Rybalka, V.V. (2018). *Sotsialno-pedahohichne i psykholohichne zabezpechennia rozvytku diievoho hromadianskoho suspilstva i osobystosti hromadianyna* [Socio-pedagogical and psychological support for the development of an effective civil society and the individual citizen]. TALKOM. [in Ukrainian]
5. Rybalka, V.V., Samodryn, A.P., & Morhun, V.F. (2019). *Psykhopedahohichni ekspedytsii shliakhamy demokratyzatsii zhyttia osobystosti, osvity ta hromadianskoho suspilstva* [Psychopedagogical expeditions by democratization of personal life, education and civil society]. ALKOM. [in Ukrainian]
6. Rybalka, V.V. (2009). *Teorii osobystosti u vitchyznianiï psykholohii ta pedahohitsi* [Theories of personality in domestic psychology and pedagogy]. Bukaiev Vadym Viktorovych. [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 31.03.2022 р.
Стаття прийнята до друку 05.04.2022 р.

Rybalka Valentyn

Doctor of Psychological Sciences, Professor

Leading Researcher of the Ivan Zyazyun Institute of Pedagogical and Adult Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

Chief Researcher of the Ukrainian Scientific and Methodological Center for Practical Psychology and Social Work of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

PRINCIPLES, PROCEDURES AND PRACTICES OF DEMOCRACY AS A SOURCE OF DEVELOPMENT OF TECHNOLOGIES AND METHODS OF PROFESSIONAL ACTIVITY OF PSYCHOLOGISTS AND TEACHERS

Abstract. The relevance of the article lies in the need for better understanding of the role of democracy in the socio-psychological progress of the state. The purpose of the article is to substantiate the position on the innovative nature of democracy, the importance of practical implementation in the professional activities of teachers of its principles and procedures. It is shown that a number of state practices carried out in antiquity and in the Middle Ages (in the form of the People's Council), and today carried out in countries such as Switzerland, USA, Germany, were successful because of basic principles and procedures of democracy. It is argued that technologies created in these countries, such as brainstorming, social partnership in enterprises, deliberation, debate, and socio-psychological training, are democratic in nature. Based on theoretical analysis and psychological and pedagogical modeling, the author created technologies such as algorithm for project development by civil society educational centers, psychological and pedagogical expeditions to build civil society centers, self-study of democracy for young and adults, distance school of democracy and civil society, collective client -concentrated psychological counseling of victims of hostilities, etc. This allows to enrich the theoretical and practical psychology and pedagogy with new technologies of professional activity of specialists. The principles, procedures and practices of democracy form a special social atmosphere that determines the emergence of creative technologies and methods of work of specialists, including psychologists and educators. This process of civilized democratic creativity should be better understood by psychologists and educators and purposefully lead to the development of even more effective forms of their professional training and productive activities.

Key words: democracy, technologies, professional activity, psychologists, teachers.